

HOMÁLYOS KÉP¹ 2.0

a sátortetős kockaházakkal kapcsolatban

- beszélgetés egy szociológus-építésszel, egy (építész-)szociológussal, egy kockaház-építővel

Kutatási munkám célja a 'sátortetős kockaházak' témájának, problematikájának körüljárása, megismerése, az általam fontosnak tartott rétegek rögzítése volt. A problematika szó használatát azért tartom jónak, mert a kockaházakkal kapcsolatban jóval többről van szó, mint pusztán egy építészeti forma esztétikai vizsgálatáról (tetszik, nemetszik), ezek a házak mára szimbolikus építményekké váltak a magyar vidék, a magyar falu létében; valamint kialakulásuk okaiban hordozzák egy igen közeli, de sok szempontból még mindig nem tisztázott korszak (1940-től 1980-ig) politikai (kényszerített eszmei), gazdasági, társadalmi történéseit. Megszületésük pillanata (bár ez a pillanat az 1940-es évektől az 1960-as évekig tartott) fordulópontként értelmezhető a vidék építészetének fejlődéstörténetében, az ország minden területén való nagyszámú jelenlétük miatt pedig mint jelenségről is kell beszélnünk.

A választott téma indoklását az egyéni érdeklődésen túl egy tágabb kérdéskör aktualitása hordozza. A vidék építésze, a falusi építészeti formakeresés igen aktuális kérdés napjaink építészeti közéletében, graduális és posztgraduális képzéseiben. Egyre szaporodnak a falusi apró feladatokat nagy örömmel, sok munkával feldolgozó diplomamunkák, doktori kutatások, vidéken munkálkodó nyári alkotó-, építőtáborok. Egy ilyen fokú érdeklődés mellett fontosnak tartom a vidék épített környezetének pontosabb megismerését, melynek sok településen megkerülhetetlen formálója a 'sátortetős kockaház'.

Előzmények

Életem meghatározó környezete sokáig egy panellakás, panelház, panelos lakótelep (családommal ilyenben éltünk) és egy klasszikus sátortetős kockaház, hozzátartozó kert (apai nagyszüleim ilyenben éltek) voltak. Kisgyermekként szerettem mindkettőt, tele voltak izgalommal, a formájukkal pedig csak annyira foglalkoztam, hogy az egyik családi ház, a másik nem, az egyik városban van, a másik pedig falun. Később már úgy gondoltam, milyen egyszerű lenne a panelház oldalait simára vakolni, magas tetőt tenni rá, mennyivel szebb lenne. A kockaházról ekkor még nem gondoltam semmit, oda nyaralni jártam, az úgy volt szép, még inkább természetes, ahogy. Aztán már egyetemre jártam, amikor rájöttem, hogy a panel-kérdés mégsem olyan egyszerű, a nagyszülői házról pedig megtanultam, hogy érthetetlen, miért ilyet építettek, miért nem olyan szép, keskeny, hosszú házat.

Mára annyi változott, hogy sokszor már nem igazán tudom, mit gondolok.

...

A magyar vidékről való (ekkor még főként esztétikai) gondolkodás 2010-ben a diplomamunkánkkal kapcsolatban indult el bennem. Fejünkbe vettük, hogy város helyett faluba tervezünk. Egyrészt fontos volt a személyes kötődés, valamint tenni, segíteni akartunk (akkor még nem volt jellemző - a kortárs építészet eszközeivel - vidékkel való ilyen mértékű foglalkozás); másrészt nagy hatással voltak ránk Zumthor, Caminada, Olgiati svájci

¹ A cím utalás Barcza Gergely-Kovács Zoltán *1000 ház* projektjének utolsó képére, melyben az általuk fényképezett 1000 kockaház képét vetítették egymásra, az így kapott homályos fantomképpel is bizonyítva azok megközelítőleg egyforma voltát.

falvakba tervezett kisléptékű házai. Mielőtt útnak indultunk (Szigetköz, Rábaköz, Bakony, Vértes felé), hogy találjunk helyszínt és feladatot, élt bennünk egy idillikus falukép: itthon főleg a Balaton-felvidék, az Őrség falvai, Hollókő, külföldön az osztrák, német, svájci hegyi falvak. Valahogy ezeket láttuk a szemünk előtt, ha arra gondoltunk, milyen táji és épített környezetbe szeretnénk tervezni. (Az, hogy nagyszüleink nem ilyenben éltek, elveszett az élmények között.) Aztán jött a valóság, az általános magyar falukép és ezzel együtt valamiféle elkeseredettség.

2011-óta szervezünk nyári építőtáborokat a győri egyetem építészhallgatóinak, évről-évre új vidéki, falusi helyszín, feladat után kutatva, és közben még mindig keresem az akaratlanul is bennem élő idillikus falukép és a valóság közti egyensúlyt.

A kockaházakkal kapcsolatban

Az előző féléves kutatási dolgozatomnak két fő célja volt. Az egyik, ráirányítani a figyelmet, hogy ne pusztán esztétikai, építészeti szempontból, egyszerű tárgyként vizsgáljuk a kockaházakat, azok utca-, településképi meghatározó voltát, hanem lássuk meg a házakat építő, azokban élő embereket is, hisz az ember, az emberi sors a legfontosabb és egyben legösszetettebb tényező, sok mindent legitimizálhat. A másik, hogy feltegyem azt a kérdést, hogy mennyiben kérhető számon magukon az építészek az általuk akkor is és ma is sokszor elmarasztalt lakóház formai megjelenése, amennyiben nem tudtak megfelelő, általuk szebbnek tartott alternatívát adni a kockaházat építők kezébe. (Ez a kérdés természetesen csak abban az esetben él, amennyiben elfogadjuk, hogy a sátothetős kockaház, ha sok tényező együttállása mellett is, de a "nép szülötte".)

A második félévben további szakirodalmak feldolgozása mellett három eltérő nézőpontú beszélgetés kapcsán próbáltam értelmezni, rögzíteni a téma általam fontosnak tartott rétegeit. (Bár érdekesnek és persze kutathatónak tartom a kockaházak részletesebb építészeti vizsgálatát, sokféle homlokzatszínt, a felhasznált anyagokat, az alaprajzi fejlődést, a többféle kialakulási módozatok tipizálhatóságát, de engem kezdetektől jobban érdekelt a nagyobb léptékű összefüggések.) Rétegek alatt azokat a dolgokat értem, melyek a kockaházak vizsgálatán keresztül megismerhetőek, felismerhetőek a vidéki, falusi (főleg lakóház) építészettel kapcsolatban.

A következőkben a három beszélgetés alapján fogalmazom meg az általam (is) megtalált rétegeket. Fontos a három eltérő nézőpont.

Ekler Dezső (Szombathely, 1953), szociológus-építész; párhuzamosan végezte a két szakot Budapesten, majd sokat foglalkozott településszociológiával is. Az erős felütések embere. Véleménye szerint (bizonyos szempontok szerint) a falu, mint olyan, már nem létezik; a kockaház pedig egyszerűen szép.

Tamáská Máté (Budapest, 1976), szociológus, műemlékvédelmi szakember; az ELTE után a BME-Építészettörténeti Tanszékén végzett műemlékvédelmi szakmérnöki képzést. Kutatási területe: a településképi védelem szociológiája, a vidéki építészet és életmód változása a 20. században, a tér és az emlékezet problematikája.

Tátrai J. Attila (Bakonyszentlászló, 1953), édesapám, villamosmérnök. Aktív résztvevője volt szüleinek és nagyszüleinek kockaház-építésében.

Beszélgetés egy szociológus-építésszel

Nagy valószínűséggel meg lehet kockáztatni azt a kijelentést, hogy a családi ház, mint fogalom, a kockaházak elterjedés óta válhatott közismerté. Előtte az egy család (bár ez általában többgenerációs együttélést jelentett) által lakozásra használt épületet falun egyszerűen lakóépületnek nevezték, ami mindig egy kisebb-nagyobb gazdaság épületegyüttesének volt része (parasztporta, melyet általában építész bevonása nélkül építettek); gazdagabb körökben pedig villát építettek (mindig építészek, de legalább is építómesterek bevonásával). A kockaházak megjelenésével jött létre egy olyan lakóház típus, mely nem volt villa, de már nagyrészt leválasztották róla a gazdasági épületeket is (még akkor is, ha később toldásokkal újra közelített a régi egység felé, de már soha nem érte el azt).

És talán innentől élhetne az a kérdés is, hogy hol a helye az építésznek a családi ház építésben? (Milyen jogon kritizálja az építész a kockaházakat?) A családi ház egy nagyon kényes valami. Minden más általános épülettípusnál (társasházak, középületek, ...) egyértelmű, hogy a sok ember funkcionális és esztétikai igényeit úgy lehet összeegyeztetni, ha építész tervezi a házat. De egy olyan lakóépületnél, melyet egy bizonyos család épít, épített önmagának, melyet felértékel az állandó hely szerepe, a magántulajdon fogalma, a befektetett, sokszor egy életen át tartó munka és anyagi ráfordítás, miért ne dönthetne az ember egy kívülálló bevonása nélkül? Persze magába a kivitelezésbe általában már elengedhetetlen a szakemberek bevonása, de hogy hogyan nézzen ki?, hogy hol legyen a nappali? ... Érdekes kérdés. Viszont a mai magyar jogszabályok szerint a családi házhoz is szükséges az engedélyezési terv, és itt jön a következő kérdés: az építész egyszerűen lerajzolja (az előírások és szerkezeti paraméterek szerint) azt a házat, amit az építtető mond, vagy óvatosan próbálja meggyőzni, rávezetni egy olyan igazságra, mely szerinte jó lesz és egyben ezzel vállalja a felelősséget is, hogy teret teremt egy család életéhez. Nálunk nyugatabbra több olyan ország van (Olaszország, Svájc), ahol egy családi házhoz nem szükséges sem engedélyezési, sem bejelentési tervet beadni, az építtető szabadon dönthet arról, akar-e építész bevonni a ház tervezésébe.

Jogos a kérdés, hogy egy ilyen esetben (ha nem lenne kötelező a terv és vele együtt az építész) milyenek lennének a már így sokszor bántóan heterogén (falusi; mert ez a vizsgált környezet) utcaképek? Ma, nem tudni. De a múltban, úgy tűnik a kockaházakkal bezárólag működött. Működött a természetes egyformaság, amely fokmérője tudott lenni a társadalmi egyenlőségnek, azonosságnak, közösségi gondolkodásnak. (Sajnálatosan ez az egyformaság országos szinten olyan "jól" sikerült, hogy felemésztett sok táji és egyéb jellegzetességet.)

Beszélgetés egy (építész-)szociológussal

A kockaházak kialakulásának okát azért is nehéz teljes pontossággal megfejtetni, mert nem egy okról, hanem mert egy igen összetett ok-okozati rendszerről kell beszélni, mely térben (az egész ország területén) és időben (1940-es évektől az 1960-as évekig) is igen tág intervallumban történt. Fontos meghatározni, mit is értünk, mit is keresünk pontosan a kockaház épülettípus alatt. Klasszikus sátoztetős kockaház minden esetben négyzet alaprajzzal (8x8, 9x9, 10x10 m-es), 4-5 lépcsőfoknyi lábazattal, egyszintes, téglalap arányú, kétablakos, általában háromosztatú (mögötte két utcára néző szoba) utcai homlokzattal, sátoztetővel (szemből nézve háromszög tető) készült; telepítése, ha a telek mérete megengedte szabadon, ha nem, oldalhatáron álló módon, de mindig előkerttel történt. E forma kialakulásához hat alapvető (egyszerűsítés és sűrítés után) ok, ok-csoport vezetett.

Az első a hosszú, utcára merőleges parasztházak bővítése, mely a legtöbb esetben az utcafronton, a házra merőlegesen történt. Az így kapott L-alakú ház már két utcára néző szobával rendelkezett.

A második ok az önálló földtulajdontól, az azon való gazdálkodástól megfosztott emberek előkép-, példa keresése. Úgy gondolták, joggal, hogy megváltozott élethelyzetükhöz új házforma dukál. Példát pedig természetesen egy magasabb társadalmi osztály lakhatási formáiban kerestek: szabadon álló villa, elővárosi munkásházak, kismemesi kúria (az "általánosnak" mondható utcára négy ablakkal néző vidéki kúria megfelezésével egy a kockaházak arányához igen közelítő házformát kapunk).

A harmadik ok a falvak új utcáinak, illetve az 1945 után a felszámolt uradalmak helyén alapított új falvak telkeinek beépítési, valamint az azokra elhelyezhető ház-alapterület és szobaszám szabályozása. Ezek a telkek hasonló szélességgel, de rövidebbre lettek kiosztva, mint a hagyományos falusi hosszútelkek, melyeken egy minimum egy, két, később három szobás házat kellett elhelyezni, melynek legegyszerűbb módja a négyzetes alaprajzi forma lett.

A negyedik ok ugyancsak a '45 után újonnan létrehozott falvakkal függ össze. Ezekbe a falvakba terveztek a sátortetős kockaházakhoz hasonló házakat az oda költözött, költöztetett értelmiség számára, mely aztán dacolva a rendszerrel sokszor inkább a hagyományosabb, régi házakat választotta.

Az ötödik indok a falusi tűzépeken beszerezhető anyagok: egyforma (háromosztatú) ablakok, 4-5 méteres vasbeton gerendák, ...; valamint az építőanyagok méretei miatt is a viszonylag egyszerű, kalákában építhetőség.

Hatodik ok az (építészeti) modernitás. Egyszerűen modern lakóházat akartak a vidéken élők is, és nem tudták elképzelni, hogyan lehetne modern a régi forma, bármilyen komfortos is.

Mindezen okok együttesen vezettek e háztípus kialakulásához, és épp e soktényezőség miatt lehet reális, hogy nem egy építész ötlete, hanem a vidéki nép "szülötte" a sátortetős kockaház. Elterjedésük innentől kezdve pedig már természetes, hisz, ha sikerült egy jó megoldást adni egy ilyen összetett kérdéskörre, ki keresne új válaszokat?

Tévedés lenne azt mondani, hogy a kockaházak megjelenésével nem változott meg gyökeresen a vidéki építészeti formák egy több száz éves lassú (és éppen lassúsága miatt természetes) fejlődéstörténete. Az addig hagyományosnak tartott, utcára merőleges, nyeregtetős hosszúházat váltotta fel sok helyen a szélesebb, magasabb, négyzetes alaprajzú háztípus, melynek utcafronti homlokzata kétségtelenül kevésbé szép, arányos, mint az egymenetes ház бүтүje. De szerintem épp úgy tévedés mikor e háztípust és építőit a magyar falu megrontóinak kiáltják ki. E háztípus kialakulása természetes reakció volt az előzőekben leírt okokra. Ha valamit, valakit hibáztatni kell, lehet, az egyedül az egyik pillanatról a másikra drasztikusan megváltozott vidéki élethelyzetet (földtől való elszakítás, téjeszesítés), pontosabban az azt generáló rendszert. És éppúgy tévedés, ha ma egy olyan faluban, vidéken, ahol már többségben van a nem az 1900-as évek elejét idéző épített formanyelv, még mindig ebbe kapaszkodnánk. Érdekes kérdés, hogy ha nincs ez a kikényszerített teljes életmódbeli váltás, akkor hogyan reagál a vidék építészeti formanyelve a 20. század második felében az élet minden területén bekövetkezett robbanásszerű fejlődésre, változásra? (Erdélyben például kisebb volt a váltás és jóval nagyobb a szegénység, ami konzerválta a hagyományos házformákat, a mai napig sok helyen abban élnek. Svájcban a teljes jólét és mindennemű fejlődés mellett meg tudták tartani a több százéves falusi házformákat, lásd például Gion A. Caminada építészetét.)

Féléves dolgozatomban úgy fogalmaztam, hogy a kockaház-építők generációja egy, az építészek által magára hagyott generáció volt, akinek magának kellett megválaszolni a megváltozott körülmények lakóház formáját. Ezt szeretném most helyesbíteni 'meg nem értette'. Az 1930-as évek közepétől egészen az 1980-as évekig születettek

minőségi építések tollaiból tervek - hol állami felkérésre, hol pályázati úton, hol önszorgalomból - az új falusi lakóháztípust keresve, de ezekben a tervekben a legtöbb esetben közös volt, hogy az egymenetes ház formájából, szerkesztési elvéből építkeztek. Úgy tűnik, nem tudtak önmaguk számára is szépnek tartott, de a modernitást, a megváltozott élethelyzetére a házának formájában is erős változást kereső vidéki ember számára is megfelelő, gazdasági szempontból is megépíthető háztípust találni. Ami igazán sajnálatos, hogy ez a nézetkülönbség a falun élő, építő ember és a városi értelmiségi építések között sok esetben a mai napig fennáll. Természetes hozadéka ez annak, hogy a vidéki építészet egyetlen alapvetésének a legtöbben (építések és nem-építések) egy közel 100 évvel ezelőtti idealizált faluképet, formavilágot tekintenek.

Beszélgetés egy kockaház-építővel

Édesapám főleg arról mesélt, hogyan született az a bizonyos bakonyszentlászlói kockaház, nagyszüleim háza, melyben sok éven át a nyarakat töltöttem. Nagypám pályamester-mérnök volt a vasútnál, megbecsült, világlátott ember. (A világlátást az jelentette, hogy sűrűn járt Budapesten, Veszprémben, Győrben.) Egy háromszatú, a tisztaszobában már deszkapadlós, tornácos régi parasztházban nőtt fel, innen került vasúti szolgálati lakásba, majd nyílt lehetősége arra, hogy saját házat építsen. Maga rajzolta a házat, hisz mérnök ember volt, a tanácsolásán pedig csak ráütötték a pecsétet. Az elmondások alapján eszébe sem jutott a régi házformában gondolkodni. Neki az a szegénység jelképe volt, a kevés lakótér, hogy minden a konyhából nyílik, hogy a ház padlója közel egy szintben van az udvarral. Ő lakást akart. Fura a lakás szó használata egy falusi családi házzal kapcsolatban, de előképeit is városi ismerősök lakásaiból hozta. Szeretett volna két nagy, egymásból is nyíló szobát (ezek lettek az utcafronti szobák); külön wc-t és nagy fürdőszobát; egy harmadik szobát; az előszobát olyan tágasra rajzolta, hogy vendégek fogadására vagy étkezésre is alkalmas legyen; és felemelte a házat hét lépcsőfokkal a kerttől. Mindig azt mondta, ha dolgozni kell a kertben, úgy is ott van, ha pedig végre a házban lehet, azt is akarja érezni, hogy ott van.

Végszó és/vagy konklúzió

Sokszor úgy érzem, ma divat lett a vidék építészetével foglalkozni. Ez alapvetően nem baj, sőt örömteli. Oka sokrétű: lehet kísérletezni, falura könnyebben szervezhető építő-akciók, a válság is indokolta részben a kisléptékű, sokszor már kézműves jellegű építészeti beavatkozások előtérbe kerülését, de természetesen a tenni akarás, a konjunktúrák idején sokszor magára hagyott, a dekonjunktúra idején még inkább kiszolgáltatott vidék felkarolása. De a divat, mint oly sokszor, a könnyebbik utat választja. Szép táji környezet, takaros falu, ahova persze kell az új építmény. De ez is megérthető. A magyar "általános" vidék, falu az 1950-es évek óta épült lakóházaival és középületeivel, majd a rendszerváltást követő nagy szabadságával egy olyan nehéz, összetett közeg, melyet először meg kell nagyjából érteni, elfogadni, hogy aztán megpróbálhassuk megszeretni, többek között mi is, építések.

BIBLIOGRÁFIA

Tamáska Máté: *Falvak az uradalmak helyén*

(Martin Opitz Kiadó, Budapest 2013)

Tamáska Máté: *Kockaházat a skanzenbe? Az utóparaszti háztípus helye a vidéki házfejlődésben*

(Múltunk 2008/3.)

Tamáska Máté: *Hagyományos és modern falusi lakóházak örökségszociológiai vizsgálata*

(Szociológiai Szemle 2006/4.)

Székely Judit: *Sátortetős családi házak – egy régi vita felidézése*

(arc'6 az Új Magyar Építőművészet melléklete, 2001. április)

Sári Zsolt: *Típusvertes építkezések és az életmód változásainak kapcsolata*

(Vidéki életmódváltozások a 20. században; szerkesztette Cseri Miklós-Sári Zsolt; Szentendre, 2009)

Komfortos hagyomány – Mintaházak a székely giccsépítéssel megállítására

(transindex, 2012. május 2.)

Tóth Zoltán: *Melyik ház a „kockaház”? Mint mond a művelt középosztály egy munkásháztípusról?*

(Korall 2010/40.)

Istvánfi Gyula: *A magyar falu építészeti hagyománya*

(Építészfórum, 2011. június 14.)

Barcza Gergely-Kovács Zoltán: *1000 ház*

(youtube.com, 2010. február)

Valuch Tibor: *A hosszú háztól a kockaházig - a lakáviszonyok változásai a magyar falvakban a hatvanas években*

(a tanulmány megjelent a Rainer M. János szerkesztette "Hatvanas évek" Magyarországon kötetben, 1956-os Intézet, Budapest 2004)

Hámori Péter: *Korszerű és népi? Korszerű vagy népi? Viták a magyar falu építészetéről a 20. század első felében*

(2004, tanulmány)

Janáky István: *Az építészeti szépség rejtekei Magyarországon*

(TERC Kft., Budapest 2004)

Szalai András: *Az én házam, az én vágyam*

(Beszélő online, 1997/5)

Smiló Dávid: *A sátortetős kockaházak leleplezése*

(HG.HU, 2010. január 08.)